

EEN MYTHISCHE PETER PAN

Marcel Roijaards: *Rebel met vleugels*

door Sylvie Geerts

Meester Matanakis was even verbaasd als wij. 'Wat wil je?' vroeg hij.

'Ik wil een krans van zonlicht die ik als een hoed op mijn hoofd kan zetten, een kwast waarmee ik al het zwart rood kan verven, een schip met volle zeilen, een dag waarvan geen einde komt, een nacht om nooit te vergeten, een...'

Het leven op Kreta gaat zijn doodgewone gangetje, ook voor de jongens en meisjes in de les van meester Matanakis. Tot er op een dag een vreemde vogel de klas binnenwandelt: Icarus, zoon van de vermaarde uitvinder Daedalus. Met Icarus in de buurt is alles anders, leuker, spannender... Voor hem bestaan geen doodgewone dagen. Drie jongens en drie meisjes vertellen hun versie van het verhaal. Hoe het afloopt, weet iedereen. Of krijgt ook het tragische einde hier een nieuwe wending?

Marcel Roijaards brengt in zijn debuutroman de Griekse mythologische figuur Icarus overtuigend tot leven. Het hoofdpersonage van *Rebel met vleugels* speelt in de Griekse mythologie slechts een kleine rol. In Ovidius' *Metamorphosen*, zonder twijfel de meest gekende en geraadpleegde bron voor het verhaal, ontmoeten we Icarus spelend met de veren waarmee zijn vader de noodlottige vleugels in elkaar knutselt. Om te ontsnappen aan de Kretenzische koning Minos, creëert Daedalus immers vleugels van bijenwas en vogelveren. Voor het opstijgen krijgt Icarus de gouden raad mee om noch te hoog, noch te laag te vliegen. Onderweg loopt het mis en Icarus stort neer in de zee die later naar hem genoemd zal worden.

De open ruimte die Ovidius laat, wordt door Roijaards handig benut om een heel eigen Icarusverhaal te creëren. Wat primeert, is zeker niet een zo trouw mogelijke weergave van de mythe. Roijaards behoudt, verandert, voegt toe en gooit overboord wat niet in zijn kraam past en creëert zo een fris en meeslepend jeugdboek waarin

de nadruk ligt op opgroeien en de vriendschappen, verliefdheden en onzekerheden die daarbij komen kijken. Toch is de mythische brontekst meer dan een aanleiding voor een typische jeugdroman. De ambigue relatie die Roijaards onderhoudt met de verhaaltraditie zorgt voor verrassing, spanning en vooral veel plezier. Bovendien geeft Roijaards zijn verhaal een filosofische dimensie mee die zeker ook gegrond is in de antieke traditie. Het beschouwende aspect van de roman sluit aan bij een tendens in de recente Nederlandstalige jeugdliteratuur die we ook terugvinden in bewerkingen van Griekse mythen door auteurs als Imme Dros en Michael De Cock. De vraag is dus niet alleen wat Marcel Roijaards met de antieke bronnen van het verhaal doet, maar ook hoe zijn Icarus verschilt van zijn voorgangers in de jeugdliteratuur. En wie weet, misschien toont Roijaards zich wel een even grote rebel als zijn hoofdpersonage.

Carnaval op Kreta

De Griekse mythen zijn al van oudsher een geliefd onderwerp in de jeugdliteratuur. In Nederland en Vlaanderen verschijnen tot op heden steeds nieuwe versies van dezelfde mythen. Dat geldt zeker ook voor het verhaal van Icarus. Vanaf de jaren zeventig tot vandaag verschenen van de mythe van Icarus minstens dertien verschillende versies. Voor deze onafgebroken interesse vanuit jeugdliteraire hoek zijn verschillende redenen. Dat er een kind meespeelt in het verhaal, is daar zeker een van. Roijaards is dan ook niet de eerste die aan Icarus een grotere rol toekent. In 2010 kwam van Michael De Cock *Vliegen tot de hemel: het verhaal van de Minotaurus* op de markt. Ook daarin vinden we een uitdrukkelijk aanwezige Icarus. In het eerste deel van het boek bekijken we de gebeurtenissen vooral vanuit zijn standpunt.

In de mythologie maakt het verhaal van Icarus deel uit van een cluster aan mythen die zich afspelen op het eiland Kreta aan het hof van koning Minos. Binnen deze verhalen is Daedalus een veel belangrijker figuur dan zijn zoon. Naast uitvinder van

de mensenvleugels, is hij ook de architect van het labyrint waar de Minotaurus elk jaar wacht op een feestmaal van zeven Atheense jongens en evenveel meisjes. De hoofdrol in de mythe is weggelegd voor de grote held Theseus. Met behulp van de dochter van Minos, Ariadne, die verliefd op hem wordt, verslaat hij de Minotaurus. Roijaards draait de verhoudingen helemaal om. In *Rebel met vleugels* kaapt Icarus de hoofdrol weg. Alle andere figuren en gebeurtenissen zijn ondergeschikt aan zijn verhaal.

Een belangrijke breuk met de mythologische traditie is de ontmoeting tussen Icarus en prinses Ariadne. Een kunstgreep die Michael De Cock al voordeed in *Vliegen tot de hemel*. De Cock laat een vriendschapsrelatie groeien tussen Icarus en Ariadne, twee kinderen nog. Roijaards situeert de ontmoeting tussen de twee in de puberteit. De verliefdheid tussen Icarus en Ariadne wordt de motor van een reeks spannende avonturen, deels verzonnen, deels gebaseerd op de verhalen uit de mythologische traditie. Wat zo ontstaat, is een voor de lezer hilarisch spel waarbij het nieuwe zich afzet tegen het gekende. Zo wordt Theseus 'een stuntelige slungel met pukkeltjes' die meer afweet van de laatste mode in Athene dan van het verslaan van monsters, want ja, 'Herakles is passé! Vanaf nu is Theseus de mode!' Theseus was dan ook 'al een held voordat hij geboren werd [...] Hij was wat bleek, had last van krampjes en huilde nogal veel, maar daaraan werd geen aandacht besteed. Ze trokken hem een gouden harnasje aan en verkondigden overal dat de redder van het vaderland was geboren. De kleine Theseus moest er maar mee leren leven dat hij onverslaanbaar was.' Hoeft het nog gezegd dat de overwinning op de Minotaurus in Roijaards versie vooral aan Icarus te danken is?

De vertellers zijn Icarus' leeftijdsgenoten die in een lange flashback het verhaal doen van zijn aankomst op Kreta tot en met zijn vertrek. Interessant is het wij-perspectief van deze vertellers dat in schril contrast staat met het zonderlinge individu Icarus. De nieuwkomer zet de wereld van zijn leeftijds-

genootjes op z'n kop met zijn eigenzinnige visie en gewoontes. In die zin lijkt hij sterk op een vaak voorkomend type personage in de jeugdliteratuur, de carnivaleske figuur. Een van de beroemdste carnivaleske figuren is Astrid Lindgrens Pippi Langkous.¹ Net als Pippi is ook Icarus een clowneske figuur, bijna een dwaas die een nieuwe, vreemde kijk geeft op het dagdagelijkse en alles op stelten zet. Zo overtuigt hij zijn vrienden ervan om op een nacht drieduizend zeventienhonderdeenenzestig witte stenen op het marktplein te leggen, gewoon om iets te doen 'wat volkomen zinloos is'. Een ander kenmerk van het carnivaleske personage in de jeugdliteratuur is het verzet tegen autoriteit. De autoriteit wordt in dit boek belichaamd door de tiran, koning Minos, een gek met een minderwaardigheidscomplex die zich overgeeft aan vreetbuien en zelfverminking. De Minotaurus is een creatie van zijn zieke brein om 'het gespuis van de zuivere Kretenzers te scheiden.' Icarus is de enige die zich niet bang laat maken en openlijk met Minos spot.

Maar meer nog dan aan Pippi Langkous, doet Roijaards Icarus denken aan die andere vliegende rebel uit de jeugdlitera-

tuur. Peter Pan, de beroemde creatie van James Barrie, gaf een al even eigenzinnige kijk op de wereld. Daarnaast staat hij vooral bekend om zijn wens om eeuwig kind te blijven. Dezelfde onwil om volwassen te worden, komt terug bij Icarus: 'Ook hij had vroeger op de schouders van zijn vader gezeten. Diep vanbinnen was hij er nooit van afgekomen. Hij was nog steeds een jongetje dat naar een zee van mogelijkheden keek. Gevaren en moeilijkheden wilde hij niet zien. Zelfs door de dood liet hij het uitzicht niet bederven — hij hield onvoorwaardelijk van het leven.' De opvallende parallellen met enkele prototypische karakters uit de jeugdliteratuur maken duidelijk dat Roijaards meer heeft gedaan dan het kind in de hoofdrol te plaatsen om identificatie met de jonge lezer te bevorderen. Het schetsmatig personage uit de oude mythe is veranderd in een stoere jeugdliteraire held.

Hoogmoed komt voor de val

Een andere reden voor het succes van Icarus in de jeugdliteratuur is zonder twijfel dat het verhaal zich makkelijk laat vertalen naar een moraliserende fabel over hoogmoed, schuld en straf. Jeugdliteratuur wordt immers

gekenmerkt door een sterke didactische bekommernis. Deze is te verklaren vanuit het verschil in leeftijd tussen de volwassen schrijver en de kind-lezer. In eerste instantie kan je het verhaal, op basis van de vertelling van Ovidius, makkelijk lezen als een waarschuwing. Wie hoogmoedig is en niet luistert naar de autoriteit van de volwassene, kan lelijk ten val komen, zo lijkt Icarus ons eenvoudigweg te vertellen. Maar er is meer aan het verhaal in de *Metamorphosen* dat past in een moraal van vergelding en straf. Nadat Icarus is neergestort in zee, begraaft Daedalus de resten van zijn aangespoelde lichaam, zo zet Ovidius het verhaal verder. Daarbij wordt hij uitgelachen door een vogel. Het dier is Daedalus' jongere neefje die een metamorfose heeft ondergaan na zijn dood. Daedalus had de jongen vermoord uit jaloezie omdat hij een betere uitvinder was dan hijzelf. Ovidius geeft zijn verhaal op die manier een tweede keer een duidelijke moraal mee. Dit bleek koren op de molen van veel jeugd auteurs. Terwijl sommigen de schuld eenduidig bij Icarus leggen, nemen de meesten ook de episode van de moord over. Daardoor wordt de schuld op zijn minst gedeeld met de vader.

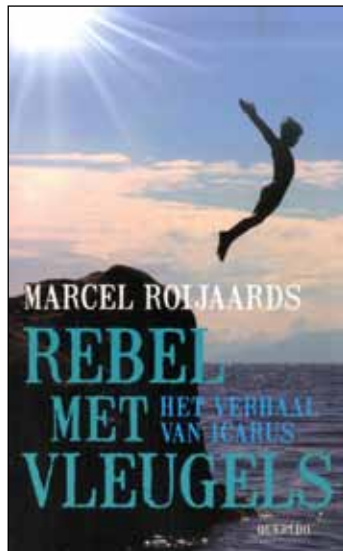

The fall of Icarus II, Patricia Arnillas

In *De wijze uil van Paradijs* (1976) laat Hanny Lim weinig twijfel over wie verantwoordelijk is voor de dood van Icarus. 'In de nacht groef Daedalus een graf voor zijn zoon en toen hij de laatste schep aarde op het graf wierp hoorde hij "kiewit!" de roep van de kievit. Daedalus boog het hoofd en hij herinnerde zich hoe door zijn schuld Talos in de diepte was gevallen.' (74)²

Een tragisch lot

Een ommekeer komt er na 1990. Met haar opmerkelijke bewerkingen van de Ilias en de Odyssee en daarna van de hele Griekse mythologie, blaast Imme Dros de interesse voor het onderwerp nieuw leven in. Dros' verwerking van de mythen is op vormelijk en inhoudelijk vlak baanbrekend en zet mee de trend voor nieuwe ontwikkelingen in de jeugdliteratuur. Langzaam maar zeker winnen de literaire en beschouwelijke dimensie aan belang. Het didactische wordt een van vele spelers in een meer complexe literatuur. Het is in de lijn van deze vernieuwingen dat we ook Roijaards' Icarus kunnen plaatsen. Kijken we eerst eens van nabij naar de prachtige verzen van Imme Dros. 'Maar de jongen hoorde hem niet of wou hem niet horen, / hij was buiten zichzelf van vreugde, hij voelde zich als een / god en hij daalde niet, hij steeg! Hij steeg hoger en hoger, / zingend, lachend, dronken van overmoed, doof voor die angstkreet: / 'Ikaros! Ikaros, kom naar beneden, je valt nog te pletter!' / Zo, als wanneer in de zomer een krekel alleen maar blijft zingen / zonder te denken aan de komende winter: wie dan leeft, / dan zorgt – en de voorzichtige mieren weten wel beter! –, / zo zal een arrogante jongere niet kunnen denken / aan de gevolgen van roekeloosheid. Wat ouderen zeggen / slaat niet op hém, wat zij zijn dat zal hij nooit worden, / hij is onsterfelijk, hij is almachtig en hij is eeuwig. / Ikaros hield zich doof, was door niets of niemand te stuiten / in zijn wilde, duizelingwekkende hemelbestorming.' (*Griekse Mythen*) Hoewel Dros het verhaal van de moord op Daedalus' neefje wel aan bod laat komen, verbindt ze die niet met de dood van Icarus. De verantwoordelijkheid lijkt dus op het eerste zicht bij Icarus zelf te liggen. Imme Dros geeft is echter veel meer dan een fabel over ongehoorzaamheid mee. Onder haar pen verandert de dood van Icarus in een beschouwing over onvoorzichtigheid en jeugd. Door het

overtuigend literaire en filosofische karakter wordt de moraal afgezwakt en krijgt het verhaal een extra dimensie mee. De dood van Icarus is hier geen verdiende loon, maar een onvermijdelijk gevolg van zijn jonge leeftijd. De toon is tragisch, de verzen zijn beklijvend.

Meer dan tien jaar later geeft ook Michael De Cock zijn lezers geen eenvoudige verklaringen mee. Net als Roijaards laat hij de episode van de moord weg. Daedalus heeft een goed karakter en de relatie tussen Daedalus en Icarus wordt voorgesteld als een perfecte vader-zoon relatie. 'Het is aan vaders om de weg te wijzen, aan zonen om de weg te zoeken', zo geeft De Cock de lezer aan het begin van zijn verhaal mee. Op de vraag wie schuld treft, wordt geen eenduidig antwoord meegegeven. Daedalus heeft een weg getoond, Icarus heeft zijn eigen weg gevolgd.

Ook Roijaards laat in het midden wie schuldig is aan de dood van Icarus. De moraal van schuld en straf wordt een beschouwing over verantwoordelijkheid en lotsbestemming. Het verhaal is doorspekt met voorafspiegelingen van het tragische einde en geeft zo de boodschap mee dat het einde op voorhand vastligt: 'Vertel, vertel! Vertel alles over Icarus verder! Iedereen moet het horen. Het is een mooi verhaal. Alleen het eind had anders moeten zijn. Maar daar kunnen wij niets aan veranderen. Dat is ons lot.' De woorden van de boer Panos, plaatsen het einde echter in een ander perspectief: 'Daedalus had stevig op de aarde moeten blijven staan met zijn zoon. De goden hebben ons niet voor niets voeten gegeven. We mogen

alleen de paden bewandelen die zij voor ons hebben uitgestippeld. Wie daarvan afwijkt wordt gestraft.' Het idee dat Daedalus het lot en de goden heeft getart door de natuurwetten te doorbreken, vinden we ook bij Ovidius terug. Na de dood van Icarus, vervloekt Daedalus zijn kunsten (Ovidius *Metamorphosen*, Boek VIII, v. 234). De volgende regels van Roijaards brengen dan weer de gelijkenis met Peter Pan in herinnering en versterken de tragiek. Icarus' dood lijkt hier bijna een vrije keuze: "Niet doen! Blijf in een strakke lijn tussen hemel en aarde vliegen!" Icarus luisterde niet. Hij was door niets of niemand meer tot bedaren te brengen. Hij had er definitief voor gekozen het jongetje te blijven dat salto's maakte op de rug van een stier.' Hoogmoed komt voor de val, straffende goden of een jongen die eeuwig kind wil blijven, Roijaards biedt meerdere verklaringen. Elk van hen heeft evenveel bestaansrecht, lijkt hij te willen zeggen.³

Op zoek naar troost

Waar het droevige einde in de jaren zeventig en tachtig nog een aannemelijke verklaring meekreeg, wordt de jonge lezer hier met een veel complexere waarheid geconfronteerd. Doordat de beschouwende en literaire functies van jeugdliteratuur aan belang winnen, wordt het verhaal van Icarus meer dan een eenvoudige fabel over schuld en straf en komt de tragiek van het einde op de voorgrond te staan. Binnen de jeugdliteratuur, waar men tot op vandaag enigszins terughoudend is ten opzichte van een verontrustend einde, ligt dit moeilijk.⁴ Het einde dat Simon Van der Geest bedacht voor zijn bewerking van de Odyssee, betekende dan ook een opvallende breuk met de traditie (*Dissus* 2010). Daarin verlaat de jonge hoofdrolspeler Dissus zijn thuis voor een lang en gevaarlijk avontuur, een terugkerend gegeven in de jeugdliteratuur dat traditioneel eindigt met een gelukkige thuiskomst. Op het einde doorbreekt Van der Geest het verwachtingspatroon. Een hond blijkt er de plaats en liefde van Dissus' ouders te hebben ingenomen, waardoor de zekerheid van een veilige thuis wordt onderuit gehaald. (Zie *De Leeswelp* 2010, nr. 6, p. 222 en *Leesgoed* 2011, nr. 4.) Bewerkers als De Cock en Roijaards zijn behoudsgezinder. Om de tragiek van het einde te verzachten, putten ze opnieuw uit de antieke traditie. De Cock neemt het

leidmotief van Ovidius' *Metamorphosen*, de eeuwige verandering, mee in zijn interpretatie van het Icarusverhaal. Dit idee, dat niets blijvend is, heeft een troostend effect en maakt de dood van Icarus begrijpelijker. 'Alles verandert, zo had Daedalus ooit aan Icarus verteld. Alles. Lente wordt zomer en zomer wordt herfst, en na het vallen van de bladeren, komt de winter. Zo ging het ook met Icarus. Ooit was hij een jongen. Heel even werd hij een vogel. Nu draagt de zee, waarin hij verdronk, zijn naam.' Ook Roijaards plaatst met de hulp van Ovidius de dood van het kind in een ruimer perspectief. Uit de *Metamorphosen* neemt hij de vraag over welke impact ingrijpende gebeurtenissen hebben op het dagdagelijkse leven. Ovidius doet dit door een aantal ambachtslieden te laten figureren die ongestoord hun werk verderzetten terwijl Icarus naar beneden stort. Het schilderij van Breugel verbeeldt dit treffend. En Roijaards zou Roijaards niet zijn, mocht hij ook hier geen humor gebruiken als tegengewicht. 'Icarus knikte gehoorzaam. Niemand weet of hij echt van plan was om

zijn vader te volgen. Waarschijnlijk wilde hij wel, maar kon hij het niet. Het was zijn lot om tot het allerlaatste moment zijn eigen weg te gaan. Het was een doodgewone dag. Terwijl Daedalus en Icarus opstegen, keek iemand naar zijn voeten en nam zich voor om ze binnenkort weer eens te wassen.' Toch is dit niet het einde van het verhaal. In een epiloog zinspeelt Icarus op een leven na de dood. In plaats van neer te storten gaat hij verder de hoogte in, waar zijn moeder en Ariadne op hem wachten. Op die manier eindigt dit Icarusverhaal net als de meeste verhalen in de jeugdliteratuur met een positieve noot.

Een even grote waaghals als zijn hoofdpersonage is Roijaards dus niet. Geen schokeffect of grote vernieuwing à la Simon van der Geest in deze bewerking, wel een jeugdboekenheld *pur sang* in de hoofdrol van een bijzonder grappig en intelligent spel met een oude traditie. Als jeugdroman blijft *Rebel met vleugels* binnen de veilige grenzen van het gekende en aanvaarde, en het is daar prima op zijn plaats. Want leerden we van Icarus niet dat hoog vliegen gevaarlijk is?

¹ Sara Van den Bossche (2011). 'The queerer, the better. Een carnavaleske interpretatie van Pippi Langkous.', in: *Literatuur zonder Leeftijd* 25 (84): 87-110

² Nog in de jaren '70 vinden we een gelijkaardige versie in de collectie mythen van Anneke Van der Putten (*Van de ezelsoren en de spin* 1977). In de jaren '80, wanneer de interesse voor de Griekse mythen in een dip zit, vinden we ook een vertelling van de mythe van Icarus. Marijke Van Raephorst-Tuk legt in *O, als ik een vogel was* (1981) eveneens de verantwoordelijkheid voor Icarus' dood bij Daedalus.

³ Dit sluit aan bij de herhaalde beschouwingen over waarheid en de functie van verhalen doorheen het boek. 'Stel nou eens dat dit allemaal niet echt is. Dat we in een verhaal zitten dat door iemand anders wordt bedacht' (130) Gelijkaardige metabeschouwingen vinden we ook bij Dros en De Cock: 'Ooit worden we allemaal een verhaal', zei Icarus. 'Ooit zal er iemand vertellen over hoe Daedalus, de wereldberoemde architect uit Athene, een labyrint bouwde om de Minotaurus op te sluiten.' (De Cock: 33-34)

⁴ Perry Nodelman bespreekt deze en andere kenmerken van jeugdliteratuur uitgebreid in *The Hidden Adult* (2009).

Marcel Roijaards: *Rebel met vleugels*, Querido Amsterdam, 2012, 223 p., € 14,95. ISBN 9789045114057
Distributie: WPG Uitgevers

14+ — GRIEKS-ROMEINSE MYTHOLOGIE / MYTHEN, SAGEN EN VOLKSVERHALEN